

Страсбурзьке право Європейський суд з прав людини

Право, практика, коментар

В'ячеслав Манукян

LL.M. CEU, Budapest & Leiden University

Харків
«Право»
2019

УДК 341(430)
М24

*Переклад з російської
О. М. Уліщенко*

Манукян В. І.

М24 Страсбурзьке право. Європейський суд з прав людини. Право, практика, коментар / В'ячеслав Манукян ; пер. з рос. О. М. Уліщенко. — Харків : Право, 2019. — 560 с.

ISBN 978-966-937-485-1

Найбільш розвинутою й ефективною системою захисту прав людини не лише на регіональному, а й на універсальному рівні є система Ради Європи. У центрі цієї системи містяться Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод та Європейський суд з прав людини. Суд у Страсбурзі не є ані апеляційним/касаційним судом, ані судом «четвертої» інстанції. Проте справжня вага і прецедентна цінність Страсбурзького права такі неоціненні, що це визначення слід сприймати хіба що як данину політико-юридичній коректності. В історії ЄСПЛ практично не було випадків невиконання його рішень, що також свідчить про ефективність цього механізму захисту прав людини.

Предмет цієї книжки — Страсбурзьке право. Так автор називає право Конвенції і право, яке здійснюється самим Судом. Звісно, основна увага в книжці приділяється Конвенції та практиці ЄСПЛ. Там, де це доречно й корисно, наводиться практика інших судових та квазісудових установ щодо захисту прав людини.

Книжка призначена не лише для студентів, які вивчають право, — вона буде цікавою і юристам, які практикують. Знання права Конвенції та практики ЄСПЛ (Страсбурзьке право) необхідне кожному юристу, а не лише правознавцям — спеціалістам із цього динамічного й винятково цікавого напрямку.

Робота становить інтерес і для широкого кола читачів, позаяк складні юридичні положення — там, де це можливо, — викладені простою людською мовою: зверхньої формули «Зась увійти сюди тому, хто не юрист!» автор не визнає.

УДК 341(430)

ISBN 978-966-937-485-1

© Манукян В. І., 2019

© Уліщенко О. М., переклад
на українську, 2019

© Видавництво «Право», 2019

Свято захищати буду
Людство наше, і святеє
Людське непохитне право.

Г. Гейне

СКОРОЧЕННЯ

CD	Зібрання рішень Європейського суду з прав людини
ComRep	Доповідь Європейської комісії з прав людини
DR	Рішення і доповіді Європейської комісії з прав людини
EHRR	Європейський збірник доповідей про права людини
GC	Велика Палата (Grand Chamber)
YB	Щорічник Європейської конвенції про права людини
Європейська конвенція з прав людини, Конвенція	Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (якщо спеціально не вказано інше)
ЄС	Європейський Союз
Комісія	Європейська комісія з прав людини
МКС	Міжнародний кримінальний суд
Пакт	Міжнародний пакт про громадянські і політичні права
ПАРЄ	Парламентська Асамблея Ради Європи
ЄСПЛ, Суд, Страсбург, Європейський суд, Страсбурзький суд	Європейський суд з прав людини
УВКПБ ООН	Управління Верховного комісара ООН з прав біженців
УВКПЛ ООН	Управління Верховного комісара ООН з прав людини

Як читати виноски на рішення Європейського суду (Комісії) з прав людини

Приклад: *Castells v. Spain A 236 § 24–32 (1992)*

Castells	заявник
Spain	держава — учасниця Конвенції
A 236	том 236 серії А офіційного видання Суду
§ 24–32	параграфи 24–32 рішення Суду

Приклад: *X v. FRG No 9028/80, 22 DR 236 (1980)*

X	заявник
FRG	держава — учасниця Конвенції
No 9028/80	регістраційний номер справи
22 DR	том 22 Збірки доповідей та рішень Суду
236	сторінка

Приклад: *Timishev v. Russia (2005) § 39*

Timishev	заявник
Russia	держава — учасниця Конвенції
2005	рік провадження справи
§ 39	параграф (пункт) рішення Суду

Повні тексти рішень Європейського суду з прав людини доступні на офіційному порталі Суду (система HUDOC)

ПЕРЕДМОВА

Про назву цієї книжки

Предмет цієї книжки — Страсбурзька право. Нехай не дивує читача не зовсім звична, не досить «нормативна» назва для юридичної книжки. По-перше, речі не змінюються від того, як ми їх називаємо, як казав один літературний герой, ім'я якого ми, про всяк випадок, не називатимемо. По-друге, юридична бібліографія знає приклади справді *безпрецедентні*. Приміром, одна з книжок відомого американського правознавця К. Ллевеліна називається... «Кущ ожини». При цьому зовсім не йдеться про популярну брошуру для дилетантів — книжка Ллевеліна, надрукована 1930 р. як вступ до американського права, витримала вже 11 видань¹.

По-третє, — і це, напевно, найголовніше, на думку автора, — назва книжки має максимально виражати її зміст і навіть, почасти, форму. Страсбурзьке право — вельми своєрідна (*sui generis*) система, яка до того ж постійно еволюціонує. Судді, які засідають у ЄСПЛ, являють собою різні правові системи, традиції та школи. У результаті Європейський суд діє в унікальному правовому середовищі, що є «гармонійним поєднанням» різних юридичних традицій. Окрім того, Суд сам створює й розвиває цю систему, дбаючи про гармонійну рівновагу². Така конвергенція має місце і в тому, що називають матеріальним правом, і в процедурах, яких дотримується Суд при провадженні скарг. Нарешті, прецедентна практика Європейського суду з прав людини (*case law*) — це не лише зібрання рішень із конкретних справ, а передусім унікальне джерело юридичної думки та стилю.

Усе вищесказане й дає нам підстави говорити про такий феномен, як Страсбурзьке право, і, відповідно, — назвати книжку, яку ви

¹ Llewellyn K. N. *The Bramble Bush: The Classic lectures on the Law and Law School*. Oxford University Press, 2008.

² Про це «гармонійне поєднання» ми ще говоритимемо більш детально.

тримаєте в руках, саме так. Дати їй назву «Право Європейського суду з прав людини» в автора забракло здорового глузду. Або ж фантазії.

Про що ця праця і для кого

Призначена ця книжка не лише для студентів юридичних навчальних закладів. Вивчення основ права Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, яку прийняли 4 листопада 1950 р. в Римі¹, має важливе значення як для підвищення загальної правової ерудиції кожного юриста, так і, особливо, для тих, хто займається винятково цікавим напрямом, що динамічно розвивається, — *Страсбурзьким правом*. Водночас, сподіваюся, ця робота буде цікава і юристам-практикам — тим із-поміж них, хто в роботі має справу з питаннями, що їх регулюють Конвенція та інші міжнародно-правові документи з прав людини.

Сімнадцятого липня 1997 р. в Україні був прийнятий Закон «Про ратифікацію протоколу про захист прав і основоположних свобод 1950 р., Першого Протоколу та Протоколів № 2, 4, 7 та 11 Конвенції». Таким чином, права людини, які раніше обговорювали переважно західні експерти й теоретики, дістали зовсім інший — практичний — вимір у нашій державі. Україна визнала дію ст. 34 (ст. 25)² Конвенції на своїй території, і, згідно із цією статтею, Європейський суд з прав людини «може приймати заяви від будь-якої особи, недержавної організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від порушень однією з Високих Договірних Сторін прав, передбачених Конвенцією або протоколами до неї».

З певними застереженнями можна твердити, що сьогодні в Україні (як і в інших пострадянських державах) є механізм реалізації прав, які декларує Конвенція. Водночас специфіка Страсбурзького права, його об'ємність, суперечливість деяких судових рішень, а також і подеколи політизованість європейських структур щодо захисту прав людини вимагають певної підготовки, знання основних процедур Суду, його велику практику (*case law*).

---

¹ European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. As amended by Protocol No. 11. European Treaty Series, No. 5.

² Тут і далі (за необхідності) в дужках подана стара нумерація статей.

Гадаю, що кожна освічена людина, навіть та, котра геть непричетна до юридичної науки взагалі і до прав людини зокрема, знайде корисні загальні відомості про Конвенцію й судову практику на її основі та практичні поради, що їх я намагався — де це можливо — викладати простою людською мовою, не перевантажуючи текст юридичними термінами та латинізмами, якими подеколи перенасичена юриспруденція Європейського суду з прав людини. З іншого боку, автор вважав неправильним зовсім уникати спеціальних термінів. По-перше, тому що в юриспруденції Суду латинські й часто французькі вислови, кліше — це не данина моді, а й необхідність єдиного розуміння юристами різних країн («шкіл») суперечливих правових концепцій. По-друге, те, що раніше для багатьох було *terra incognita*, стає необхідністю — міжнародну юридичну термінологію слід знати, вивчати. Найбільш прогресивні, освічені юристи, судді, адвокати вже не вважають надмірністю цитувати древніх, використовувати в мові і навіть в офіційних документах латину.

Для зручності в кінці книжки наводиться короткий словник лексики, найбільш вживаної в практиці Європейського суду з прав людини (і в інших міжнародних судових установах) та у відповідній літературі.

На початку читачеві буде запропонований короткий екскурс в історію прав людини «від Арістотеля до Загальної декларації прав людини». Перш ніж перейти до докладного розгляду європейських механізмів захисту прав людини, ми окреслимо універсальний міжнародний режим і регіональні системи з прав людини.

Позаяк знання історії Суду є важливим не лише з історичної точки зору, ми приділили увагу історії заснування Європейського суду з прав людини. «Щоб знати теорію предмета, потрібно знати історію предмета». З цим твердженням Гегеля важко сперечатися. І справді, як це буде показано далі, осмислення історичних та політичних передумов створення цього інституту полегшує більш чітке розуміння багатьох ключових рішень та підходів Суду. Це, своєю чергою, має вже цілком практичне значення: знання прецедентів, позицій Суду та його окремих членів із потрібних юристу проблем дає змогу передбачити, яке рішення буде найімовірніше прийняте. Чи не це є найважливішим завданням кожного юриста?

Далі буде описана власне процедура подачі заяви і просування справи вже в «коридорах» самого Суду, а також проблема підвідомчості справ Суду з посиланнями на найбільш важливі прецеденти. Звісно ж, знання процедури на цих етапах і, звичайно ж, структури Суду, його підрозділів також має велике значення.

На закінчення наводиться приблизний зразок заяви, рекомендації для тих, хто має намір захищати свої права в Страсбурзі, в Європейському суді з прав людини, а також великий довідковий матеріал, який може бути корисним для тих, хто починає вивчення практики Суду.

Про особливості авторської термінології. Автор використовує в цій книжці терміни «Страсбурзький суд», «Суд у Страсбурзі» або просто «Страсбург». Для цього є достатні підстави, про які ми вже говорили вище. Додамо лише, що повна назва — *Європейський суд з прав людини* — використовувати нераціонально з міркувань економії місця. До того ж поняттями «Страсбурзький суд», «Страсбурзьке право» (*Strasbourg Court, Strasbourg law*) і навіть «страсбурзька процедура»¹ користуються в іноземній, зокрема англо- і франкомовній спеціальній юридичній літературі. Немає ніяких підстав вважати, що такі короткі, але *об'ємні* терміни будуть незручними й серед наших юристів.

Крім того, є ще один, здавалося б, технічний, але дуже важливий аргумент на користь «Страсбурга» і «Страсбурзького права». До прийняття Протоколу № 11 Комісія з прав людини і власне Суд були самостійні, відносно незалежні один від одного органи, і під час аналізу ранніх рішень, гадаю, зручніше посилатися, де це можливо й доречно, саме на рішення «Страсбурга», не вказуючи окремо Комісію чи Суд.

Не зайвим буде нагадати: за відсутності іншої домовленості, Суд (з великої літери) означає Європейський суд з прав людини. Найменування вищих (наприклад, верховних) національних судів даються з великої літери: Верховний Суд України, Верховний суд США тощо.

Посилання на статті Конвенції наводяться, в основному, в «Страсбурзькому» стилі, тобто так, як це заведено подавати в рі-

---

¹ Див., наприклад: Биштыга А. Европейский суд по правам человека. Минск, 2000. С. 117.

шеннях Європейського суду з прав людини, інших міжнародних інститутів, а також в оригінальній англійській літературі. Українська та російська традиція цитування виглядала б у цьому разі більш громіздкою. Так, запис «...відповідно до ст. 4 (3) (b)...» відсилає до п. b) параграфа (частини) 3) ст. 4 Конвенції.

Зрозуміло, автор не претендує на цілковиту повноту аналізу й незаперечність його поглядів, та й він не ставив це собі за мету під час написання цієї книжки. Моє головне завдання — показати читачеві більш-менш зрозумілу картину того, як можна застосувати на практиці Страсбурзьке право й механізми, передбачені Конвенцією. Знання деяких теоретичних основ Страсбурзького права при цьому, на мою думку, абсолютно необхідне з огляду на специфіку Суду, особливості судочинства, незвичайний стиль викладу рішень і особливих (окремих) думок суддів, а інколи такий, що його просто важко зрозуміти.

Останнє зауваження — щодо формату (жанру) книги. Письменник і правознавець А. Сінявський написав одного разу: «Хтось вирішив, що наука повинна бути неодмінно нудною. Ймовірно, для того, щоб її більше поважали. Нудне — значить солідне, авторитетне. Але ж колись і сама наука шанувалася добрим мистецтвом...».

Право, юриспруденція потерпає, напевно, від такої надмірної серйозності не менше за інші науки. Але що таке право, як не мистецтво «рівного і доброго» — *jus est art aequi et boni*. Подібний погляд на право мали такі корифеї юридичної науки, як Рудольф Ієрінг й більш сучасний нам відомий юрист і суддя Верховного суду США Олівер Венделл Холмс, автор знаменитої максими «життя права є не логікою, а досвідом»¹. Ставлення до права як до мистецтва тим імовірніше в такій галузі, як фундаментальні права і свободи людини. Практика Європейського суду з прав людини — не лише зібрання рішень з конкретних заяв про порушення цих фундаментальних прав. Рішення цього Суду є унікальним джерелом юридичної думки і стилю, бо судді є представниками різних правових шкіл і систем. Сподіваюся, ця книжка допоможе краще зрозуміти міжнародні механізми

---

¹ Holms O. W. The Common Law. Boston, 1981.

захисту прав людини, а також — особливо — право, у якому діє Суд у Страсбурзі.

Автор висловлює подяку Р. Хазевінкелю (Нідерланди) і Ю. Зінченку (Університет Калгарі, Канада) за цінні поради. На окрему вдячність заслуговує співробітниця видавництва «Право» Н. Шестьора — її сумлінність та уважність (що виходили далеко за межі «необхідної достатності») компенсували творчу неухважність автора цієї книжки.

В'ячеслав Манукян

магістр міжнародного та компаративного права (LL.M.), Центрально-Європейський університет, Будапешт (2001), Лейденський університет, Нідерланди (2003)

ВІД АРИСТОТЕЛЯ, ЛОККА І КАНТА ДО ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Людське право! Людське право!
Хто ж се дав вам теє право?
Не натура ж, бо вона
Не була ненатуральна.

*Г. Гейне.
(Із сатиричної поеми «Атта Троль».
Переклад Лесі Українки)*

Проблема визначень. Права людини чи «права людини»: необхідна примітка

У цьому розділі автор використовує словосполучення «права людини» в лапках, іноді — без них. Ні в якому разі лапки чи їх відсутність не означають, відповідно, негативного чи позитивного змісту цього поняття. На думку автора, вислів «права людини», претендуючи на статус терміна, містить кілька шарів. Так, слова «права людини» часто (і, як буде показано, недостатньо обгрунтовано) використовуються як суб'єктивні права індивіда, передбачені законодавством. В інших випадках йдеться про якийсь феномен «прав людини», що існує на універсальному рівні й не пов'язаний (безпосередньо) із законодавством конкретної держави. Утім, справді, з огляду на неабияке поширення словосполучення «права людини», лапки я іноді ставлю для того, щоб наголосити на недоречності, фіктивності цього терміна в певному контексті.

Не маючи ніяких підстав сумніватися в здоровому глузді, кмітливості і вдумливості читача, автор вважав за можливе використовувати цей стилістичний інструмент залежно від контексту.

— А були такі далекі-далекі часи, коли всі люди були людоже-ри? — спитав хлопчик дуже серйозно.